

O EKONOMICKÉ ODPOVĚDNOSTI

Václav KLUSOŇ, Praha

1. Úvod

Lidské svobody a práva jsou dominantními hodnotami, vytvářejícími podmínky pro rozvoj a pro uplatnění schopností a iniciativ jednotlivce v podnikání a ve veřejném životě. Zásahy státu do soukromého života jednotlivců mají být minimalizovány. *Požadavek dodržování lidských práv a svobod*, jehož aktuálnost byla vznikem totalitních režimů v průběhu dvacátého století podstatně zvýrazněna, v praxi poněkud zastínil neméně důležitý *požadavek odpovědnosti*. Přesvědčili jsme se totiž, že o odpovědnost případně ochuzená svoboda nemůže být spolehlivým základem rozvoje ani společnosti ani jednotlivce, protože právo jednoho vždy předpokládá odpovědnost druhého. Jsou-li vymezena práva jedněch, vzniká povinnost druhých tato práva respektovat. Reciprocita práv a povinností musí být uplatňována jak mezi jednotlivci, tak mezi jednotlivcem a nějakým celkem, např. státem, jak mezi fyzickými, tak právníckými osobami. Logickým vyústěním vztahů práv a povinností je pak uplatnění principu odpovědnosti.

V polistopadovém období byly mnohé hodnoty, zejména některé svobody, práva, povinnosti, odpovědnost a na nich založené instituce, veřejnosti i některými politiky, pochopeny někdy až příliš zjednodušeně, především však nebyl doceněn jejich význam pro transformační praxi. Proto mnozí myslitelé, zejména filozofové, sociologové a ekonomové, ale i někteří politici, na tyto problémy koncem devadesátých let začali upozorňovat. Kohák ve své knize, pojednávající o ekologické etice, svým čtenářům připomněl, že „...svoboda neznamená jen právo, nýbrž i odpovědnost...“ (1998, s. 53); podobně Novak, že „...kterýkoliv společenský systém respektující lidskou svobodu musí uznat mravní stránku a odpovědnost za neoddělitelnou od svobody...“, nebo „...kde je svoboda, tam musí být i odpovědnost.“ (1998, s. 59). Mlčoch spatřoval problém svobody v poloze institucionální: „...svoboda bez institucionalizované odpovědnosti zvyšuje enormně transakční náklady ve společnosti ...svoboda bez odpovědnosti zakotvené a hlídané právními institucemi, konvencemi a standardy našeho jednání ...zvyšuje chaos ve společnosti a ohrožuje ji destabilizací“ (2000, s. 4). Na shromáždění Forum 2000, které se konalo v Praze 1997, bývalý německý kancléř, Helmut Schmidt, účastníkům připomněl, že někteří lidé stále ještě nechápou, že právo nelze užívat bez odpovědnosti, že svoboda bez odpovědnosti se změní na vládu silných a mocných, vyústí v nespravedlnost, že může event. přejít v nové diktatury. Přimlouval se proto za vyhlášení Všeobecné deklarace lidské odpovědnosti, jež by vhodně doplnila již existující Deklaraci lidských práv z roku 1948. Takové společné etické minimum by se mohlo stát „...imperativem jak pro chování jednotlivců, ...tak pro politické autority, národy a také pro velké společnosti, které se zabývají výrobou, financováním nebo obcho-

dem“ (Respekt, 38/1997, s. 3). Významný britský vědec, K. R. Popper, v této souvislosti upozornil na tzv. „paradox svobody“ a měl na mysli to, že svoboda, pokud není nějak omezena, ničí sebe samu. Neomezená svoboda umožňuje totiž silnému, aby tyranizoval slabého, aby jej o jeho svobodu okrádal. „Proto od státu požadujeme, aby svobodu do určité míry omezil, aby svoboda byla chráněna zákonem (1994, II, s. 109). Jak ještě dále uvidíme, podobný požadavek, tentokrát na demokracii a na demokratické instituce, položil F. A. Hayek. Monografii o odpovědnosti zásadního významu pak zpracoval německý filozof Hans Jonas (1903 – 1993), který od roku 1933 žil v emigraci.

Deficitu odpovědnosti v jednání lidí si začínáme obvykle všimát a odpovědnost jako hodnotu vnímat v dobách, v nichž jsme svědky zvyšujícího se počtu případů velké neodpovědnosti. Např. v době transformace se odpovědnost stala poměrně vzácným statkem podobně jako se jím v průběhu dvacátého století stával postupně čistý vzduch a čistá voda. Transakční náklady spojené s internalizací neodpovědnosti bývají však velmi vysoké a s postupem času se dále zvyšují. Proto konfrontování s velkými deficity odpovědnosti si uvědomujeme z toho plynoucí aktuální nebezpečí deformace člověka i institucí a zhoubný vliv na rozvoj ekonomiky a na transformující se sociálně ekonomický systém. To by v nás mělo probouzet odhodlání a dostatečnou energii tomuto nebezpečí čelit.

V této stati budu fenomén odpovědnosti ve stručnosti zkoumat nejprve v rámci vybraných základních vědních disciplín, zejména v rámci ekonomie, právních věd, etiky a filozofie, abych posléze mohl přikročit k analýze praxe /ne/odpovědného jednání subjektů odpovědnosti v jejich různých rolích a situacích, např. v roli vlastníků, podnikatelů, manažérů, zaměstnanců, občanů a politiků, veřejných činitelů, ale i rodičů odpovědných za vývoj svých dětí a za prosperitu rodiny.

2. Teorie odpovědnosti

2. 1 Odpovědnost a ekonomická teorie

Položme si nejprve otázku, proč fenomén odpovědnosti tak dlouho stál, a mnohdy ještě stojí, mimo pozornost ekonomické teorie, alespoň jejího hlavního proudu. Odpověď není jednoduchá a zejména v rámci této stati nemůže být vyčerpávajícím způsobem zodpovězena. Omezím se proto jen na několik, přesto významných okolností, resp. důvodů. Prvním z nich je tzv. hodnotová neutralita ekonomické vědy, k níž se dnes většina ekonomů hlásí. Odpovědnost je nepochybně etickou kategorií, umožňující vyslovovat soudy o tom, zda naše jednání je nebo není v souladu s internalizovanými hodnotami a povinnostmi nebo závazky, jež jsme převzali, nebo jež nám nějaká vyšší autorita uložila. Hodnocení dosaženého stupně plnění závazku nebo normy má charakter etické výpovědi o našem chování, které pak označujeme jako čestné, poctivé či nečestné nebo nepoctivé. Zkoumáním vztahů odpovědnosti tak snadno dospějeme k normativnímu, popříp. k teleologickému způsobu nazírání, tedy nejen k otázkám co je, nýbrž též co býti má. Tím se ovšem vzdalujeme od pozitivismu ekonomické vědy a právě proto se mnozí ekonomové od fenoménu odpovědnosti distancují.

Naopak jiné směry ekonomického myšlení, např. institucionální ekonomie a sociální ekonomie, rozšířily předmět svého zkoumání právě o hodnotové aspekty a hodnotovou neutralitu ekonomické vědy odmítly. Projevilo se to zejména tím, že vlastní zájem, který od dob A. Smithe ovládl kritériální systém kapitalistické ekonomiky, má být podle přesvědčení stoupenců zmíněných směrů ekonomického myšlení doplněn o zájem veřejný, resp. veřejný zájem (obecný prospěch) má být explicitně vyjádřen v kritériálních funkcích tržní ekonomiky. Jak je dobře známo,

osobní zájem (osobní prospěch), kterým A. Smith rozuměl přirozenou snahu člověka zlepšit své postavení, se stal základem samočinného spontánního řízení ekonomických procesů, základem hospodářského řádu svobodné soutěže, v němž jednotlivci jednají též k obecnému prospěchu, aniž si to uvědomují. Jeden z prvních amerických institucionalistů, J. M. Clark, kritizoval hned na počátku dvacátého století systém založený na excesivním individualismu a popírajícím jakoukoliv odpovědnost za veřejný zájem; označil jej dokonce za *ekonomiku nezodpovědnosti* a požadoval takové alternativní uspořádání, v němž by byla uplatněna odpovědnost za respektování veřejného zájmu a v němž by nadměrný individualismus byl poněkud regulován (1916, 1921, 1930). V novější době se s podobnými myšlenkami setkáváme u A. Etzioniho, který ve svém systému sociální ekonomie zavádí dvojrozměrnou funkci užitku, jejíž prvky tvoří nejen vlastní prospěch, nýbrž i odpovědnost a morální závazky vůči společnosti vyjádřenou paradigmatem JÁ a MY (1995).

V 70. letech minulého století se rozhořela diskuse na téma společenské (sociální) odpovědnosti kapitalistických firem. Polemizovalo se s názorem, že by firma, vedle výdělečné činnosti, měla vyvíjet i obecně prospěšné aktivity, např. v oblasti sociální, vzdělávání, zdraví, životního prostředí atp., že by se tedy – krátce řečeno – měla stát víceúčelovou organizací. Proti tomu se právem namítalo, že podnikatelé a manažéři se musejí starat především o to, aby jejich podnikatelské aktivity odpovídaly tržní poptávce. Žádná firma si v podmínkách soutěžního trhu nemůže v péči „o veřejné blaho“ mnoho dovolit, protože by tím oslabila svoji pozici vůči konkurenci, která to nedělá. Jeden z účastníků této diskuse, americký profesor W. J. Baumol, k tomu poznamenal, že „...s firmou, která není efektivní nebo která nezasobuje veřejnost produkty, jež veřejnost potřebuje, je tržní mechanismus rychle hotov. Je to nemilosrdný proces, který nemá slitování se slabými, neefektivně pracujícími podnikateli....Stejný proces tržní soutěže, který brání lenosti a neodbornosti, vylučuje ve značné míře dobrovolné aktivity, resp. aktivity ve prospěch veřejného blaha“ (1975, s. 49). Podobně se vyjadřoval i R. N. McKean (1975). Zcela zásadním způsobem však do diskuse zasáhl M. Friedman, který své stanovisko k tomuto problému vyjádřil v roce 1970 takto: „Je pouze jedna jediná odpovědnost podnikání – využívat zdroje a uplatňovat je v aktivitách, jejichž cílem je zvyšování zisků, pokud se tyto aktivity nacházejí v rámci pravidel hry, což znamená, že jsou uplatňovány v otevřeném a svobodném soutěžení bez klamání nebo podvodů“ (1970, s. 36). Jinými slovy, to znamená maximalizovat zisk (hodnotu pro akcionáře) při dodržení pravidel, jež je možno vyjádřit např. nějakou soustavou omezujících podmínek. V konceptuálním vyjádření může jít např. o optimalizační lineární model sestávající ze soustavy omezení:

$$a_{i1}x_1 + a_{i2}x_2 + \dots + a_{ir}x_r \{ \leq, =, \geq \} b_i \quad i = 1, \dots, m, \quad (1)$$

kdy hledáme hodnoty proměnných $x_j \geq 0$ pro $j = 1, \dots, r$ maximalizujících nebo minimalizujících hodnotu kritériální funkce:

$$f(X) = c_1 x_1 + \dots + c_r x_r, \text{ kde } a_{ij}, b_i, c_j \text{ jsou konstanty} \quad (2)$$

Naše úloha je tak zobrazena soustavou m lineárních nerovností nebo rovností o r proměnných a hledají se nezáporné hodnoty těchto proměnných takové, které vyhovují soustavě podmínek (1) a současně minimalizují nebo maximalizují hodnotu funkce (2). Tento model lze pochopit také tak, že soustava omezení (1) ohraničuje *prostor přípustných řešení*, v našem případě *prostor odpovědného chování*, a že porušením hranic tohoto prostoru vstupujeme do oblasti chování neodpovědného, v němž jednání ekonomických subjektů (v našem případě např. firem) narušuje stanovená pravidla, a proto je nezbytné se do prostoru odpovědnosti buď vrát

tit nebo stanovená pravidla změnit a příp. tento prostor přiměřeně rozšířit. Obě alternativy jsou obtížné. Třeba si uvědomit, že podmínky (1) nejsou jen formální pravidla, nýbrž regule, za nimiž často stojí hluboce zakořeněné instituce a zájmy. Tyto zájmy stojí jak za dodržováním, tak za záměrným porušováním těchto pravidel a za jejich případnými změnami, jež zájmové skupiny, buď podporují, nebo jimž odporují.

Ekonomové i podnikatelé zastávají vesměs názor, že řešení společenských problémů nesmí ohrožovat tržní systém, ziskovou motivaci nebo dokonce vést k jeho opuštění. Proto při řešení takových problémů se má využívat cenového mechanismu a tržní soutěže tak, aby např. zavedení poplatků za využívání přírodních zdrojů se stalo přirozenou extenzí cenového systému, která posílí motivaci na zisku a podnikatele ochrání před případným nařčením, že se zabývají škodlivými protispolečenskými aktivitami. Platí-li totiž všichni plné náklady za využívání volných zdrojů, jde o normální výrobní proces, nikoliv o antisociální aktivitu. Obecná pravidla tohoto druhu chrání každého podnikatele (firmu) vůči konkurenci, protože i ta, stejně jako on, podléhá stejným pravidlům, resp. stejnému režimu. Nelze přehlédnout, že naznačený způsob činí jakoukoliv formu přímé kontroly ze strany státu zbytečnou. Např. emise škodlivých plynů se mohou stát velmi ztrátovou činností.

Odezva podnikatelské sféry na vytváření a změnu pravidel, jež upravují chování firem vzhledem k jimi způsobovaným externalitám, je zpravidla – až na malé výjimky – záporná. Často se podnikatelské opozici daří přijetí takových zákonů zabránit. Kdysi to Baumol komentoval takto: „...málokdy slyšíme o představitelích podnikatelů, že by dobrovolně předložili návrhy zákonů alternativní regulace, které by byly skutečně efektivní. Ještě jsem nikdy neslyšel o žádném představiteli průmyslu, který by argumentoval tak, že navrhovaný zákon není dostatečně přísný“ (1975, s. 55).

V současné době jsme svědky podobné situace při rekonstrukci pravidel řízení a správy amerických korporací. Jak je známo, na přelomu století došlo nejprve v USA a později i v dalších rozvinutých zemích k závažným finančním skandálům, do nichž byli zapleteni nejvyšší představitelé některých společností, např. Enron, World Com, Adelphia, Tyco, Global Crossing, Arthur Andersen a dalších, auditor-ské firmy, finanční instituce apod. Šlo o podvodné operace a nedovolené manipulace v účetnictví, ve financování firem a v odměňování vrcholových řídících pracovníků mimořádně velkého rozsahu, stejně jako o podvody na finančních, resp. kapitálových trzích, jejichž cílem bylo vyhnat ceny akcií do výše, jež neodpovídala jejich vnitřním hodnotám. Akcionáři těchto společností utrpěli značné škody a hrozilo reálné nebezpečí zhroutení finančních trhů, pokud by tyto skandály nebyly včas odhaleny, viníci nebyli potrestáni a pokud by nebyla přijata odpovídající nová regulační opatření. Proto v roce 2002 byla připravena, a v Senátu USA poměrně rychle schválena nová norma, nesoucí název: Zákon o odpovědnosti v korporacích, který je více znám pod označením Sarbanesův-Oxleyův zákon pojmenovaný podle svých předkladatelů. Tento zákon byl doplněn dalšími směrnici burzy a Komise pro cenné papíry. Příprava, projednávání a posléze schválení tohoto zákona bylo provázáno bouřlivou diskusí vzájemně si odporujících zájmových skupin. Prezident George Bush, který 30. 7. 2002 zákon podepsal, jej charakterizoval jako „...nejdalekosáhlejší reformu americké podnikatelské praxe od dob F. D. Roosevelta.“ Kritici zákona poukazují na to, že zákon, který schválil republikánský prezident a republikánský senát, podstatně rozšiřuje státní regulaci finančních trhů, aniž by investory ochránil před budoucími podvody. Zákon má být údajně nástrojem, který bude donucovat právní zástupce, ředitele a účetní firem, aby vykonávali „policejní“ dozor nad jednáním korporací tím, že určuje odpovídající pravidla, jimiž se mají vedoucí pracovníci společností řídit. A také stanoví přísné tresty za jejich

nedodržování. Nepochybné je, že zákon činí úkol řízení společností obtížnějším a dražším. A tak i zde se ukazuje, že vybudování spolehlivé hranice neodpovědnosti není levnou investicí. K tomu snad jen dodám, že podobná atmosféra vznikla již v roce 1890, kdy byl schvalován Shermanův zákon, první antitrustový zákon, který posléze položil základy antitrustovému zákonodárství v celém vyspělém světě a díky němuž a dalším zákonům tohoto druhu se udržuje soutěžní trh na přijatelné úrovni.

W. J. Baumol se v citované stati (1975) přimlouval za to, aby podnikatelé dobrovolně kooperaovali při přípravě a prosazování zákonů řešících otázku veřejného zájmu a podnikání. Šlo mu o to, aby se angažovali vždy, kdykoliv je zřejmé, že určitý problém veřejného zájmu by měl být řešen na úrovni vlády a dotýká se podnikání. Taková situace je pak, podle něj, zralá pro konstruktivní kooperaci vlády a podnikatelů, aby se dosáhlo řešení přijatelného pro obě strany a aby pro žádnou z nich nepředstavovalo neúnosné riziko. V této souvislosti se sluší připomenout J. K. Galbraitha, který ve své knize z roku 1968 vládu a podnikatele výstižně pojmenoval jako dvě vyvažující síly. Samotný pojem: „vyvažování“ naznačuje směřování k dohodě. V našem případě k dohodě o pravidlech. Podaří-li se tedy jednou na základě takového přístupu sestavit nástroj, s jehož pomocí vybudujeme solidní hranici odolávající náporu neodpovědného jednání, vytvoříme za prostoru přípustných řešení nejen *prostor svobody*, nýbrž i *prostor odpovědnosti a poskytneme nové možnosti rozvoje pro ty, kteří budou v takovém prostoru ochotni žít a pracovat*.

Na těchto případech jsem ukázal, že výlučná orientace na maximalizaci zisku, která v ekonomické teorii prakticky neponechávala dostatek prostoru pro uplatnění principu odpovědnosti, se začíná postupně měnit, že do hry vstupují další hlediska, aniž by tím byla základní orientace podnikatelů ohrožena. Vyjádřeno v jazyce matematiky, lze tedy říci, že úloha vyšetřování extrémů kritériální funkce se takto posunula k úloze vyšetřování podmíněného extrému této funkce.

2. 2 Odpovědnost a právo

Byl-li princip odpovědnosti v ekonomických vědách až dosud jen zanedbávanou popelkou, v právních vědách je tomu právě naopak; „...právní odpovědnost je jedním ze základních a také nejstarších právních institutů. Každý právní systém se totiž musí vypořádat s otázkou, jakým způsobem má reagovat v těch případech, kdy subjekt práva neuposlechne příkazu stanoveného kogentní právní normou a bude se tedy chovat v rozporu s objektivním právem. Odpovědnost je právě tím institutem, jehož prostřednictvím jsou v právu řešeny takové situace.“ To jsou úvodní slova rozsáhlé publikace věnované odpovědnosti v soukromém a veřejném právu, jejímž autorem je A. Brejcha (2000) a na níž čtenáře odkazují. Tento odkaz umožňuje seznámit se zde jen s některými základními pojmy, s nimiž budu v dalším textu pracovat.

Odpovědnost z právního hlediska chápeme jako *vztah mezi původcem činu a poškozeným, resp. mezi činem a jeho následky*. Obecně platí, že jednající osoba odpovídá za důsledky, jež svým činem způsobila nebo jež přivodila; přitom sama nemusí být vykonavatelem činu – stačí, aby byla jeho původcem. Škoda způsobená třetí osobě musí být nahrazena a to bez ohledu na to, zda následek byl chtěný a předvídaný či nikoliv, zda šlo nebo nešlo o trestný čin. U trestného činu rozlišujeme vlastní trest a náhradu škody. Trestný čin, pokud byl prokázán, má za následek trest, kterým se obnovuje právní i morální řád. Přitom trestný čin nemusí být dokonán; stačí, aby byl započat, např. domluvou nebo uzavřenou smlouvou, pokud lze prokázat potenciální schopnost pachatele trestný čin dokonat. Vedle uložení trestu zahrnuje odpovědnost původce či pachatele činu i náhradu škody.

Odpovědnost tedy posuzujeme ve dvou rovinách: v rovině trestně právní – uložení trestu jako prostředku obnovení porušeného právního a morálního řádu a v rovině občanskoprávní – uložení náhrady škody.

Odpovědnost z hlediska práva tak předpokládá: *protiprávní čin*, resp. úkon; *následek* protiprávního jednání, kterým je v soukromém právu způsobení určité újmy (škody), ve veřejném právu s dopadem na poškození konkrétního subjektu; *existenci příčinného vztahu mezi protiprávním činem a následkem*. U tzv. subjektivní odpovědnosti je nezbytný ještě čtvrtý předpoklad – existence *zavinění*, které se rozlišuje jako *zavinění úmyslné*, přímé (odpovědný subjekt svým jednáním chtěl chráněný zájem porušit nebo ohrozit) a *zavinění z nedbalosti*. Pokud jde o prokazování zavinění, je rozlišováno *zavinění předpokládané* (presumované), kdy úkolem odpovědného subjektu je takové zavinění popřít, resp. vyvrátit a *zavinění prokazované*, kdy poškozený musí prokázat nejen uvedené tři základní předpoklady odpovědnosti, nýbrž i existenci zavinění odpovědným subjektem.

Rozlišujeme: *subjekt odpovědnosti* (odpovědná osoba) – např. podnikatel, správce, ředitel, politik, atp.; *objekt odpovědnosti* (odpovědnost za co) – vlastněná či spravovaná věc; *adresát, příjemce odpovědnosti* (odpovědnost vůči komu) – já, ty, představený, vlastník, pronajímatel, společník, podnik, komunita, obec, město, národ, stát a další – personifikované holistické entity.

Instituce soutěžního trhu trvale ohrožuje existenci i budoucnost tržních subjektů. Ředitel podniku zodpovídá jeho vlastníků (akcionářům, společníkům) za to, že jím řízený podnik v konkurenci obstojí, a že bude prosperovat. Účast podniku na soutěžním trhu v roli prodávajícího či kupujícího však představuje trvalou hrozbu. V tomto případě je subjektem odpovědnosti ředitel, objektem odpovědnosti podnik a příjemcem odpovědnosti vlastníci podniku. V situaci konkurzního řízení bude subjektem odpovědnosti konkurzní správce, objektem odpovědnosti konkurzní podstata a adresátem odpovědnosti věřitelé.

Právní úpravy odpovědnosti v soukromém a veřejném právu jsou velmi rozsáhlé a zahrnují nejrůznější oblasti neplnění uložených povinností. Jde zejména o odpovědnost za škodu, za bezdůvodné obohacení, za prodlení, za vady, o odpovědnost za škodu ve vztazích obchodního práva, v pracovně právních vztazích, za škodu při výkonu veřejné moci, o trestně právní odpovědnost atd. Těmito otázkami se zde nemůžeme přirozeně zabývat a zainteresované čtenáře odkazují na již citovanou publikaci A. Brejchy (2000). Dříve však než se s právními aspekty odpovědnosti rozloučíme, zbývá připojit ještě několik poznámek. Až dosud byla řeč o odpovědnosti za činy, které jsme vykonali, nebo k nimž jsme dali popud. Proto ji označujeme jako *odpovědnost ex post*. Druhou skupinu tvoří činy, které dosud vykonány nebyly, čekají však na nás v budoucnosti. Odpovědnost za ně označujeme *odpovědností ex ante*. Touto odpovědností máme na mysli naši povinnost starat se i v budoucnosti o dobrý stav věcí (v širokém slova smyslu), které jsou v našem vlastnictví nebo které byly svěřeny do naší péče (podnik, nemovitost, politický útvar apod). Tyto věci, podle slov H. Jonáše, – jakoby vůči nám vyslovovaly nárok na zajištění své existence, popříp. svých funkcí. Předmětem odpovědnosti *ex-ante* nejsou samozřejmě v tomto širokém pojetí jen neživé věci, nýbrž i lidé, živé bytosti vůbec, flora i fauna a celá biosféra. Zahrnujeme sem však především péči rodičů o své děti, povinnosti politiků, veřejných činitelů, manažerů atd. První naší starostí tedy je, aby věc (v obecném, filozofickém slova smyslu) byla, tj. aby byla zajištěna její existence v přítomnosti, druhou pak, aby její existence byla zajištěna i v budoucnosti, aby věc měla budoucnost. Oba tyto úkoly nejsou v době velkých změn snadné, a tak nad existencí každé věci se vznáší hrozba úpadku, omezení či dokonce zániku. Tyto hrozby aktualizují fenomén odpovědnosti a jsou též základem odpovědnostního právního vztahu.

2. 3 Filozofie a etika odpovědnosti

Vyjděme nejprve z hypotézy, že jedním z pilířů odpovědného jednání je účel, cíl, záměr, které si před sebe jednající osoby staví. Jeden z výrazných představitelů rakouské (ekonomické) školy, Ludwig von Mises, uvořil své více než 900 stránkové dílo (*Human Action*) větou, která zní: „Lidská aktivita je účelovým chováním.“ Právě v této souvislosti stojí za zmínku teleologie Karla Engliše, která vychází ze tří základních způsobů nazírání:

- z *přírodovědného způsobu*, pro nějž je relevantním myšlenkovým obsahem „existující“ a pořádacím principem *princip kauzality*;
- z *teleologického způsobu*, který je zaměřen na „chtěné“, na postuláty a pořádacím principem je *princip finality*;
- z *normativního způsobu*, který studuje myšlenkové obsahy jako „povinné“, tedy jako normy, s pořádacím principem *logického důvodu*.

Pro přírodní vědy, studující existující vztahy v přírodě, je typický princip kauzality. Proti kauzálnímu vztahu staví Engliš vztah finality: „Kauzalita vykládá skutečné A skutečným B. Finalita vykládá chtěné B chtěným A. Myšlenkové obsahy představované jako existující, pořádají se jako *příčiny a následky*, myšlenkové obsahy představované jako chtěné, se pořádají jako *prostředky a účely*....jest to teleologický způsob nazírání“. Třetí způsob nazírání je typický pro právní teorii, která jako věda normativní, „...si své myšlenkové obsahy představuje jako povinné a poznává je ze stanoviska povinnostního subjektu normy“ (Engliš, 1930, s. 27). Podstatné z našeho hlediska je, že *druhý a třetí způsob nazírání jsou základem formování odpovědnosti jednajícího subjektu*. Nebo• to, co je „chtěné“, formuje vědomý cíl, resp. účel jednání, stejně jako to, co vede k dodržení nějaké normy. Účelovost v tomto pojetí přinejmenším redukuje impulsivní, nahodilé, subjektem nekontrolované chování a indukuje pocit odpovědnosti. *Účelovost a odpovědnost tak tvoří pojmovou dvojici spojenou s lidským jednáním*. Výzkum účelovosti vedený v některých společenskovědních disciplínách může proto mít značný význam.

V ekonomické teorii jde opět o velmi kontroverzní otázku. Většina ekonomů tzv. hlavního proudu se však odmítá takovými otázkami vůbec zabývat. Uveďme několik stanovisek významných ekonomů:

P. A. Samuelson: „Základní otázky týkající se správných či špatných cílů, které sledujeme, nemohou být vyřešeny vědou jako takovou. Náleží do oblasti etiky a hodnotových soudů“ (1967, s. 7).

L. von Mises: „Je pravdou, že ekonomie je teoretickou vědou a že jako taková se nezabývá hodnocením. Není jejím úkolem říkat, k jakým cílům bychom měli směřovat. Je vědou prostředků použitelných k dosažení zvolených cílů a zajisté nikoliv vědou zabývající se výběrem cílů“ (1966, s. 10).

F. A. Hayek vyslovil obdobné stanovisko, připustil však, že vysvětlování vědomé lidské aktivity by mohl být úkol pro psychologii, nikoliv pro ekonomii (1948, s. 67). Směr, který se vyslovuje pro psychologii jakožto vědu, která by se měla zabývat zkoumáním účelových aktivit, je označován jako *psychologismus*. Ten však odmítl britský vědec K. R. Popper s poukazem na to, že implikuje program redukce všech společenských jevů na jevy psychologické a na psychologické zákony (1994, II, s. 87).

Strohé vykázaní výzkumu účelovosti z oblasti ekonomie a popříp. i z dalších sociálních věd však znamená, že se s vaničkou vylévá i dítě. Nikdo totiž, komu leží na srdci svoboda jednotlivce, si nepřipustí myšlenku, že by se – třeba i na základě vědeckého poznání – mělo člověku přikazovat, jak má jednat, jaké cíle si má volit, čeho má dosáhnout. Na druhé straně však nelze žádné sociální vědě, tím méně ekonomii, upírat právo zkoumat komplex faktorů a impulsů, jež na člověka z jeho sociálního prostředí doléhají a jež ovlivňují jeho preference, výběr cílů a různých

variant jednání. Obdobné stanovisko svého času vyslovil na stránkách časopisu *Cambridge Journal of Economics* britský vědec G. Hodgson, který se mimo jiné tá-
zal: „...jsou-li některé sociální vědy povolány k tomu, aby vysvětlovaly účelové
chování jednotlivce, potom je na místě otázka, ... proč takové vysvětlení není
uvažováno v rámci ekonomie, jakožto vědy o lidských aktivitách“ (1986, s. 218).
Proč máme končit u triviálního zjištění, že jednání lidí je účelové a proč se alespoň
nepokoušíme toto jednání poněkud osvětlit. V tomto ohledu možno s určitými na-
dějemi vzhlížet na rozvoj institucionální ekonomie, jakožto oboru, který vznikl zej-
ména na pomezí ekonomie, právní vědy, etiky a sociologie.

Dříve než se budeme zabývat etickými základy odpovědnosti, učiňme malou odbočku do pová-
lečného Německa, kde filozof Karl Jaspers, pocítil nutnost vypořádat se s problémem viny a odpo-
vědnosti německého národa za nacistický režim a za jeho zločiny. Výsledky, k nimž dospěl, mají
obecnější dosah a zdaleka se neomezují jen na svědomí Němců po skončení války, nýbrž se dotý-
kají i dneška a mají nepochybně vliv i na pojetí odpovědnosti jako takové. Ve své studii rozlišil čtyři
pojmy viny (dnes bychom řekli čtyři pojmy odpovědnosti): a) kriminální vinu – zločiny posuzuje
a trestá příslušný soud; b) politickou vinu – spočívá ve společné odpovědnosti občanů za to, jakou
mají vládu; c) morální vinu – jednotlivec je odpovědný za všechny své činy, tedy i za činy politické
a vojenské, které vykonal. Nikdy neplatí: „rozkaz je rozkaz“. Každý čin je podřízen morálním kritéri-
ím, instancí pro jeho posouzení je vlastní svědomí (viz dále kategorický imperativ); d) metafyzická
vina – vyplývá ze solidarity mezi lidmi, jež má za následek spoluzodpovědnost každého za všechna
bezpráví a nespravedlnost, k nimž v jeho přítomnosti nebo s jeho vědomím dochází: „Jestliže jsem
neučinil všechno, co jsem mohl, abych jim zabránil, jsem spoluviněn ... to, že žiji, když se stalo něco
takového, spočívá na mně jako nesmazatelná vina. Instancí, která tuto vinu posuzuje, je Bůh. Autor
si byl ovšem vědom, že oprostění se od metafyzické viny je málo reálné, protože potom „...bychom
byli anděly a všechny tři ostatní pojmy viny by se staly bezpředmětnými.“ Proto podtrhuje význam
morálky: „...morální prohřešky jsou základem poměrů, z nichž politická vina a zločin teprve vyrůstá-
jí“ (Jaspers, 1991, s. 7-9).

Odpovědnost má tedy hlubší základy. Její kořeny prorůstají až k základní etické normě, ke Kan-
tovu kategorickému imperativu, který zní: „Jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla vždy zároveň pla-
tit jako princip všeobecného zákonodárství!“ Tento zákon má formální charakter a v tom je právě
jeho velká síla; může totiž být uplatněn na libovolný obsah, a proto se stal principem všeobecně
platné etiky. Mám-li pocit, že v konkrétním případě je moje jednání nezodpovědné, stačí se zeptat
sám sebe: mohu chtít, aby všichni jednali nezodpovědně? Kategorický imperativ tak dává zaznít
hlasu svědomí. Budou-li všichni lidé tohoto hlasu dbát, obdrží stejnou odpověď. Tímto zákonem se
řídit nemusíme, ale měli bychom, resp. máme se jím řídit. Základním předpokladem jeho uplatnění,
resp. předpokladem možnosti se tímto zákonem řídit, je svoboda; musíme být svobodni, abychom
se mohli mezi těmito alternativami rozhodnout. Tuto svobodu si ovšem zaslouží pouze ten, kdo
koná v souladu s mravním zákonem. To vyjadřuje Kantův výrok, který z kategorického imperativu
vyplývá: můžeš, nebo máš!¹⁾

Posuňme nyní poněkud smysl kategorického imperativu směrem k našemu té-
matu, tj. k odpovědnosti. H. Jonas (1997, s. 190) říká, že „...odpovědnost je kore-
lát moci, takže rozsah a druh moci určují rozsah a druh odpovědnosti“; s rostoucí
mocí roste odpovědnost, popřípadě se mění její formy a povaha. Nejprve je třeba
získat moc a potom z ní vyplyne i odpovědnost. Např. politik v demokratickém stá-
tě nejprve usiluje o zvolení, tj. o získání politické moci, a teprve potom přebírá od-
povídající odpovědnost. Stejně postupuje diktátor; v první řadě uzurpuje moc, a
poté je nucen převzít i odpovědnost, alespoň formálně. Primární je tedy získat
moc, tj. mít možnost jednat, a teprve potom následuje povinnost jednat odpověd-
ně. Proto H. Jonas Kantův výrok obrátil: nikoliv můžeš, protože máš, nýbrž máš,
protože můžeš. Obrácení Kantova výroku je ovšem problematické. Hlubší význam

1) Sloveso moci zde odpovídá německému können (moci, uměti), sloveso mítí je užito ve smyslu ně-
meckého slovesa sollen (mítí povinnost).

jeho výroku spatřuji v tom, že cesta k moci má být otevřena jen lidem, kteří poci•ují a v praxi též osvědčují odpovědnost. I kdyby usurpace moci se posléze stala legitimním základem odpovědnosti, byl by stejně základní morální zákon porušen, a proto takový postup nemůže být z etických hledisek přijatelný. Stejně tak získání moci na základě podvodných majetkových operací, k nimž v tak velkém počtu v době transformace ekonomiky dochází, je z hlediska kategorického imperativu nepřijatelné, a nemůže být základem odpovědnosti.

Samozřejmě praktické uplatnění této základní etické normy naráží v praxi na mnoho překážek, např. na to, že „...vlastnický modus existence, postoj soustředěný na majetek a zisk, vyvolává touhu – ve skutečnosti potřebu po moci“ (Fromm, 2001, s. 100) a v rámci něho je společenská odpovědnost zřídka kdy rozvažována. Moc, o kterou takto usilujeme, potom potřebujeme ke kontrole ostatních i ke kontrole vlastního majetku, který se může snadno stát předmětem závisti, a tedy i touhy se jej opět nezákonným nebo eticky nepřijatelným způsobem zmocnit. Cesty k moci jsou tedy různé. Kromě demokratické volby v občanské společnosti vede k moci velmi často majetek a i cesta mnohého politika k moci bývá majetkem dlážděna. Vzpomeňme např. velkou nákladnost prezidentských voleb v USA a vůbec voleb v mnoha demokratických zemích. Majetek propůjčuje jeho držiteli vždy určitou moc, velký majetek velkou moc, ne vždy viditelnou, ne snadno ovladatelnou. Cesty k majetku a k moci bývají až příliš často skryté, nenápadné, legální i nelegální, především však někdy nemravné. Je-li antipodem demokratické volby uzurpace moci diktátorem, jsou antipodem ekonomické moci, resp. vlastnictví získaného poctivou prací a podnikáním na soutěžním trhu špinavé peníze, které čekají jen na vyprání, aby potom mohly instalovat mocné, avšak společensky neodpovědné vlastníky, jejichž jednání narušuje právní a především morální integritu společnosti.

Velký růst bohatství, majetku, vede k velké moci, která by měla být podložena velkou odpovědností. Je-li však majetek mezi obyvatelstvem rozdělován nerovnoměrně – často je toto rozdělení důsledkem porušení morálního zákona – je i moc rozdělena nerovnoměrně, a tato nerovnoměrnost se při růstu obyvatelstva dále zvyšuje. Pokud by se počet obyvatelstva příliš neměnil, bylo by snad možno rozdělení bohatství ve prospěch chudších vrstev alespoň poněkud upravit a při dosažení přijatelného stupně rovnoměrného rozdělení růst ekonomiky přibrzdit nebo dokonce zastavit a tím čelit ničení přírodního a životního prostředí. Při růstu obyvatelstva to však není možné, protože právě chudí musejí důrazně požadovat stále rychlejší a rychlejší hospodářský růst, aby se jejich situace mohla alespoň poněkud zlepšit. Bohatství a moc bohatých pak roste nade všechny meze a tento růst nelze zastavit. Moc bohatých se zvrhává do bezmoci a jejich odpovědnost degeneruje do neodpovědnosti. Čelíme pak paradoxu, který bychom mohli vyjádřit jako „bezmoc mocných a neodpovědnost odpovědných“. Ostatně právě nedávno zveřejněné obrovské příjmy nejmocnějších představitelů některých korporací byly výsledkem největší představitelné eroze odpovědnosti, a tedy hrubým narušením morálního zákona. Velká, nerovnoměrně rozdělená moc, jako kopie nerovnoměrně rozdělovaných důchodů, se oddělila od odpovědnosti, a stala se neovladatelnou. V těchto případech dochází k velkému paradoxu moci, kdy velká moc nedokáže sama sebe ovládnout.

Pro nás je důležité zjištění, že otázka odpovědnosti přichází v ekonomické teorii, přesněji v institucionální ekonomii, na pořad dne až v souvislosti s rozvojem teorie vlastnických práv, tedy teorie ekonomické moci. Je tomu podobně, jako v praktickém životě či v praktické politice: moc je bohužel vždy starší sestrou odpovědnosti. Té se dlouho na svět vůbec nechtělo a když se konečně narodila, byla již jako malé děcko od své podstatně starší sestry utlačována. Ani její okolí se k ní

nechovalo příliš přívětivě. Není divu. Ekonomická teorie pro sebe nárokovala – a stále ještě nárokuje – status hodnotově neutrální vědy a odpovědnosti, jako etické kategorie, dlouho odmítala poskytnout i sebeskrovnější přístřešek.

3. Princip odpovědnosti v praxi

Po hodnotové abstinenci, s níž je okázalý život v palácích ekonomické teorie nevyhnutelně spojen a která nutně vede k pohrdavému a k nevládnému postoji vůči odpovědnosti, jsme naopak v hospodářské praxi a v praktické hospodářské politice často vystavováni takovému náporu neodpovědného chování, že hodnotovou neutralitu nejen rádi opouštíme, nýbrž úsilovně hledáme spolehlivé prostředky a podnikáme účinná opatření, abychom princip odpovědnosti v chování ekonomických subjektů rehabilitovali. V následující části budu otázky uplatnění odpovědnosti těchto subjektů zkoumat zejména v jejich rolích vlastníků, podnikatelů a manažerů.

3. 1 Odpovědnost vlastníků

Vlastnická práva tvoří součást práv a svobod jednotlivce, a proto i tato práva musí každá spořádaná společnost umět garantovat, tj. ochraňovat a prosazovat. S růstem velikosti vlastněného majetku se zvyšuje počet variant přípustného chování a tím i vlastníková faktická svoboda a moc jsou větší. Vlastnictví totiž nabízí varianty rozhodování a moc, které člověk nemajetný nebo méně majetný nemá, a proto je mnohý vlastník také vystavován většímu či menšímu pokušení tuto moc – nelegálními nebo neetickými prostředky – zneužívat a dále zvětšovat. Je proto logické požadovat, aby ve stejné míře, v jaké se zvyšuje moc vlastníka, se zvyšovaly i jeho povinnosti, resp. aby jeho společenská odpovědnost velikosti jeho moci odpovídala, aby jeho „společenské ručení“ bylo vyšší a rozsáhlejší (blíže viz Klusoň, 2004).

Vlastník nese kladné i záporné důsledky svých práv držby, užívání a dispozice a vůči druhým osobám svým majetkem „ručí“. Avšak kromě toho, že jednatel nějaký majetek vlastní, často majetek druhých osob jen spravuje nebo řídí podnik, který vlastní nebo spoluvlastní někdo jiný. V takovém případě má platit princip: „Kdo za plány a jednání firem (podniků) a domácností odpovídá, ten ručí“ (Eucken, 1990, s. 281). Sem ovšem též spadá obecný závazek vlastníka – stejně jako každého občana – že svými aktivitami nenaruší společenské, přírodní a životní prostředí a že naopak bude v rozsahu svých možností k ozdravování tohoto prostředí přispívat. Tím se dostáváme k vymezení vlastnické dimenze společenské odpovědnosti, kterou rozumíme povinnost dodržovat obecné normy upravující vztahy jednotlivce ke společnosti a normy zvláštní, jež se vztahují k jeho vlastnickým právům. Za dodržování těchto norem vlastník svým majetkem „ručí“. Takto obecně definovaná ručební povinnost vlastníka je pak realizována různými způsoby a je osvědčována při různých příležitostech. Odpovědnost vlastníků se stala často frekventovaným pojmem při volbě strategií privatizace, resp. v počátečních stadiích privatizace. S privatizací byla totiž spojována nemalá očekávání; racionální rozhodování vlastníků a fungování soutěžních trhů se měly dostavit bezprostředně po privatizaci a měly tak přivodit efektivní alokaci zdrojů a celkový zvrat ve výkonnosti ekonomiky, což vyjadřovalo heslo: *soukromý vlastník - zodpovědný vlastník!*

Takové krátké spojení se ovšem zdaleka netýká jen soukromého vlastnictví. J. Keller se zmiňuje o dalším případě rozšířené pověry, „... podle níž člověk využije své svobody vždy k rozumným a povznášejícím cílům, nikdy ne k manipulaci s druhými, a už vůbec ne k hazardnímu sebepoškozování. Nikde přitom není dáno, že svobodní občané svých svobod skutečně takto využijí. Možnost pravého

opaku je zcela oprávněně velkou noční můrou moderní demokracie“ (2001, s. 129). Oběho se nám po listopadu 1989 dostalo; svobody i soukromého vlastnictví a ani jeden z těchto darů sametové revoluce jsme nebyli, a dosud nejsme, schopni v mnohých případech odpovědně využívat.

Přesvědčení, že soukromý vlastník může být jen vlastníkem odpovědným, však v průběhu transformace rychle nahloďávaly případy podvodného jednání některých nových vlastníků a podnikatelů, kteří získali majetek různými způsoby privatizace.

V tomto ohledu jsou zajímavé – samozřejmě kromě bezpočtu podobných kauz – případy některých vlastníků restituovaných lesů, kteří takto získané lesy vytěžují a pustoší, zpravidla prostřednictvím najatých firem, a získané dřevo prodávají, aniž by se postarali o novou výsadbu. Většinou se má za to, že příčinou je opět – jako v jiných případech – nedostatečná legislativa a nízká úroveň vynutitelnosti zákonů. O dostatečnosti této podmínky však mám pochybnosti a v nich mně jen utvrdila zajímavá poznámka L. v. Misesa (1966, s. 657), který připomněl, že evropské vlády začaly sice v 18. století přijímat zákony na ochranu lesů, že by však bylo vážnou chybou připisovat těmto zákonům nějaký velký význam. Až do poloviny devatenáctého století, podle něj, scházel administrativní aparát, který by byl schopen tyto zákony prosazovat. Kromě toho vlády Rakouska a Pruska, nehledě na tehdejší malé německé státy, skutečně neměly ani sílu takové zákony na aristokratických vlastnících prosazovat. L. v. Mises říká doslova: „... žádný státní úředník by se před rokem 1914 neodvážil rozhňvat českého nebo slezského magnáta či německého Standesherra. Princové a hrabata se spontánně angažovali v konservaci lesů, protože se cítili v držbě svého majetku naprosto bezpečnými a horlivě zachovávali neztenčený zdroj svých příjmů a tržní hodnotu svých statků.“²⁾

Tehdejší vlastníci, zejména sedláci (dnes farmáři!), byli na svých statcích trvale usazeni a jejich prodej neuvažovali. Byli totiž odkázáni na příjmy z pozemkového a lesního vlastnictví, a proto s ním dobře hospodařili a zachovávali je v plné produkční síle pro budoucí generace. Někteří dnešní vlastníci restituovaných lesů však již bydlí ve městech a svůj les znají jen vzdáleně. Mají jiná zaměstnání a jiné zájmy než hospodařit na svém lesním majetku, les konzervovat, udržovat a zachovat jej pro své potomky. Proto i přes existující zákony na ochranu lesa je jeho vytěžení a prodej dřeva jedinou variantou, která některé z nich zajímá. V předcházejícím případě majitel lesa nepotřeboval zákon, který by nadměrnou těžbu zakazoval, protože mu to zakazovalo jeho sobectví. Dnes naopak někteří vlastníci-restituenti přesto, že jim zákon nadměrnou těžbu zakazuje, resp. jim prikazuje rekultivaci, les devastují. V jednom případě vedl tedy vlastní zájem (sobectví) k odpovědnému vlastnictví a hospodaření, ve druhém případě se za jiných okolností dostavuje výsledek právě opačný; na vlastní zájem se tedy odkazují dva zcela odlišné typy jednání vlastníků. Ukazuje se tak, že odpovědné vlastnictví vyrůstá z institucionálního rámce společnosti a že jej nelze odvodit jen z dílčích prvků těchto struktur, jako např. jen ze soukromého či družstevního vlastnictví. K obdobnému závěru dospěl i K. R. Popper, který v argumentaci proti psychologismu se postavil za názory institucionalistů a dospěl k přesvědčení, že samotným motivem nelze žádné jednání vysvětlit, a pokud je k vysvětlení určitých motivů použito, je vždy třeba je doplnit odkazem na obecnou situaci a na prostředí. „Naše jednání nelze totiž vysvětlit bez poukazu na naše sociální prostředí, na společenské instituce a způsob jejich fungování“ (1994, II, s. 81).

Neodpovědné jednání vlastníků, které má za následek poškození třetích osob a vede k podvodům a k nezákonnému obohacení, vystavuje vlastníky postihům podle občanského nebo trestního zákona. Těmito otázkami se zde pro nedostatek místa nebudu zabývat, nicméně nutno se zmínit o některých trestech, které mají, podle mého přesvědčení, z hlediska potírání tzv. transformační kriminality mimo-

2) Na tomto místě sluší poznamenat, že Mises cituje Englišovu *Teleologii* ve své knize *Human Action* a Karla Engliše jako jediného českého autora (1966, s. 25).

řádne velký význam. Jde o majetkové postihy v rámci trestně právní odpovědnosti, speciálně o peněžitě tresty a o trest zabavení (propadnutí) majetku. Podle trestního zákona lze kromě uložení trestů odnětí svobody, obecně prospěšných prací a dalších trestů uložit i trest propadnutí majetku a peněžitý trest. Peněžitý trest může soud uložit ve výměře od 2000 Kč do 5 milionů Kč, jestliže pachatel úmyslnou trestnou činností získal nebo se snažil získat majetkový prospěch. Trest propadnutí majetku může soud uložit s přihlédnutím k povaze trestného činu a k poměrům pachatele, jestliže pachatele odsuzuje k výjimečnému trestnému činu nebo k nepodmíněnému trestu odnětí svobody za závažný úmyslný trestný čin, kterým pachatel získal nebo se snažil získat majetkový prospěch. Propadnutí majetku pak postihuje buď celý majetek nebo jen část, kterou soud určí. Vlastníkem propadlého majetku se stává stát (blíže viz Brejcha, 2000). Uložení trestu zabavení majetku je tedy značně omezeno. Takové omezení v době transformace, kdy tuneláři a osoby, které v různých rolích vstupují do privatizačního, resp. transformačního procesu, aby stát připravovali o obrovské hodnoty, není zdůvodněno. Je s podivem, že stát s takovou benevolencí již v legislativě přihlíží často k obrovitému rozkrádání státního majetku a nechává jeho důsledky dopadat na bedra občanů. Zřejmě již dávno nazrál čas k zásadnímu přehodnocení přístupu státu ke všem formám vlastnické neodpovědnosti. Na závěr připojuji stanovisko K. R. Poppera k této otázce: „...zákon, stanovující, že osoba, která zneužívá svého majetku bude potrestána propadnutím tohoto majetku, bude nesrovnatelně méně nebezpečný než zákon, který dává vládcům nebo státním úředníkům moc zabavit majetek občana podle vlastního uvážení“ (1994, II, s. 115).

3. 2 Odpovědnost podnikatelů; institut ručení

Vlastnická odpovědnost v podnikatelských aktivitách má podobu ručení. Soustředění vlastnických práv, tj. práva držby, práva užívání a práva dispozice v osobě konkrétního vlastníka, jejich dělitelnost a převoditelnost (což jsou základní atributy soukromého vlastnictví) propůjčuje těmto právům velkou regulační a motivační sílu. Podstata ručení, jakožto formy vlastnické odpovědnosti podnikatelů spočívá v tom, že v rámci podmínek, jež na reálném trhu existují (pozitivní transakční náklady, informační asymetrie apod.), je možné při poměrně nízkých nákladech připisovat následky nesprávných podnikatelských rozhodnutí a dalších nepříznivých okolností na vrub ručitele (vlastníka, společníka), popříp. na vrub dalších osob, jež vlastník správou svého majetku nebo řízením podniku pověřil. V obchodě a v podnikání odjakživa platila zásada, že ten, kdo nese užitek z určitého majetku, musí nést i případnou škodu, musí podstupovat riziko ztráty; kdo rozhoduje, nese důsledky svých rozhodnutí. Podnikatelé, kteří nechtějí nebo nemohou nést odpovědnost za svá rozhodnutí, by v tržní ekonomice neměli mít místo. Pokud totiž svoboda podnikání není doprovázena odpovědností, tj. odpovídajícím rozsahem ručení, vytváří se prostor pro nelegální a amorální aktivity. Instituce ručení má klíčový význam pro vznik a pro rozvoj soutěžního trhu. Přispívá totiž podstatným způsobem k selekci podniků, podnikatelů a manažerů a vede k uvážlivému rozhodování o alokacích zdrojů, o investicích, o různých formách spojování a spolupráce firem, je profylaxí proti plýtvání, podněcuje podnikatele k inovacím, předchází a zmírňuje negativní externalitu, atd. Krátce řečeno, ručení determinuje výkonnost celého systému tržní ekonomiky. Jeden ze zakladatelů německé ordoliberalní školy, Walter Eucken, proto institut ručení zařadil mezi tzv. konstitutivní prvky tržního řádu: „Ručení patří k řídicímu mechanismu dokonalé soutěže. Je nepostradatelným hospodářskopolitickým institutem soutěžního řádu“ (Eucken, 1990, s. 281).

Uvedme nyní stručnou charakteristiku uplatnění institutu ručení v jednotlivých podnikatelských formách.

Podnikatel-jednotlivec, živnostník. Rozsah ručení v jednotlivých formách podnikání závisí na koncentraci vlastnických práv, tzn. na tom, do jaké míry jsou vlastnická práva držby, dispozice a užívání soustředěna v rukou jedné osoby nebo naopak rozptýlena mezi více osob. V případě koncentrace těchto práv hovoříme o úplném vlastnictví, jež vede k plné vlastnické odpovědnosti vůči třetím osobám, resp. k neomezenému ručení vlastníků. K téměř dokonalé koncentraci vlastnických práv dochází právě u podnikatele-jednotlivce, u živnostníka (německy: Unternehmer, Gewerbetreibende, v angličtině: proprietor, entrepreneur). Živností se rozumí soustavná činnost provozovaná samostatně, vlastním jménem a na vlastní odpovědnost, za účelem dosažení zisku a za podmínek, jež stanoví živnostenský zákon. Provozování živnosti na vlastní odpovědnost znamená, že podnikatel-živnostník nese jak zisk, tak riziko ztráty a že za převzaté závazky odpovídá celým svým jměním. V tomto ohledu jeho vlastnická odpovědnost má formu neomezeného ručení a koncentrace vlastnických práv v rukou jedné osoby je dokonalá.

Veřejná obchodní společnost. S neomezeným ručením se setkáváme rovněž u veřejné obchodní společnosti, kterou se podle obchodního zákoníku rozumí společnost, v níž podnikají alespoň dvě osoby pod společným obchodním jménem a ručí za závazky společnosti společně a nerozdílně veškerým svým majetkem. V anglosaském firemním právu je protějškem naší veřejné obchodní společnosti partnership, což je společenství dvou nebo více osob utvořené za účelem podnikání a spočívající na dvou pilířích: a) společníci společně podnikají a při rozhodování má každý jeden hlas; b) každý společník pracuje ve společnosti na „plný úvazek“, což mimo jiné znamená, že nemůže současně být společníkem v jiné společnosti stejného typu. Dokonce ani tehdy ne, když si vzájemně nekonkurují. Vzato z vnějšího pohledu, věřitelé nahlízejí na každého společníka stejně jako by byl samostatným podnikatelem. V jejich očích je agentem zplnomocněným uzavírat smlouvy, jež zavazují všechny společníky, přičemž každý osobně ručí za všechny závazky firmy. Jedním z důsledků neomezeného ručení u této společnosti je omezení převoditelnosti vlastnických práv. Základní jmění společnosti je proměnlivou veličinou, která může být v důsledku ztrát případně i pronicavě snížena. Zákon neukládá ani společnostem, ani společníkům udržovat toto jmění na nějaké předem stanovené nebo dohodnuté výši, a proto toto jmění není žádnou pevnou zárukou pro věřitele, kteří se proto v případě konkursu musejí hojit i na soukromém majetku společníků. Taková úprava ručení je pro společníky velmi tvrdá, protože mohou snadno přijít nejen o svůj vklad, nýbrž i o svůj soukromý majetek. Proto toto ručení staví do nevýhodné pozice „zámožnější“ společníky, kteří ač se třeba na vlastním jmění společnosti účastní jen relativně malým vkladem, přesto ručí celým svým majetkem. Riskují tedy daleko více než jejich „chudší“ kolegové. Společníci této společnosti jsou tedy vlastnicky silně angažováni a mají proto životní zájem na vysoké úrovni vnitřní i vnější alokační efektivnosti a na vysoké výkonnosti všech svých spolupracovníků. Většímu uplatnění této společnosti v praxi brání skutečnost, že jsou k dispozici podstatně méně náročné formy podnikání, jež zejména omezením ručení a dalšími ústupky odpovědnému chování představují lákavější příležitosti k podnikatelskému uplatnění. Nehledě na to, že hospodářská politika státu nenáročné chování ekonomických subjektů toleruje a nepoctivě podnikání důsledně a včas nepostihuje.

Komanditní společnost je společnost, v níž jeden nebo více společníků ručí za závazky společnosti do výše nesplaceného vkladu zapsaného v obchodním rejstříku (komanditisté) a jeden nebo více společníků celým svým majetkem (komplementáři). Komanditní společnost je tedy hybridním útvarem, který tvoří dva

typy společníků: a) společníci ručící neomezeně, jejichž postavení ve společnosti, práva a povinnosti, se podobají společníkům veřejné obchodní společnosti; b) společníci ručící omezeně do výše nesplaceného vkladu, jejichž postavení připomíná společníky společnosti s ručením omezeným. Podle našeho někdejšího obchodního práva (platného v období od založení čsl. státu až do počátku padesátých let) existovala u nás modifikovaná forma tzv. komanditní společnosti na akcie, v ní alespoň jeden společník ručil osobně a neomezeně za závazky společnosti (komplementář) a ostatní společníci se účastnili vklady do základního kapitálu rozloženého na akcie (komanditisté). Tato úprava měla probudit zájem investorů a umožnit akumulaci kapitálu potřebného k podnikání. Je s podivem, že naše současná právní úprava tuto podnikatelskou formu nepouští; obchodovatelnost vlastnického podílu umožňuje jeho tržní hodnocení, a tím do určité míry překlenuje omezené ručení komanditistů. Není rovněž pochyb o tom, že tato podnikatelská forma mohla v procesu privatizace sehrát určitou roli. V sousedním Německu je stále možná. Protějškem naší komanditní společnosti v anglo-saském firemním právu je tzv. omezené partnerství (limited partnership). Vyvinulo se z neomezeného partnerství tak, že členství ve společnosti bylo umožněno i společníkům ručícím jen omezeně, tzv. limited partners. Dosavadní společníci, ručící celým jménem, se nazývají general partners. Omezené partnerství se tedy v ničem nepodobá naší společnosti s ručením omezeným, jak se může z porovnání obou názvů na první pohled zdát a jak to také mnoho našich autorů chybně předpokládá. Komanditní společnost je důležitým článkem přechodu od osobních společností ke společnostem kapitálovým, tj. od veřejné obchodní společnosti (partnership) ke společnosti akciové (korporaci). Podstatným rysem tohoto přechodu je, že se sice osobní neomezené ručení zužuje na menší počet osob, avšak že nezaniká. Institut vzájemných agentů v podobě komplementářů zůstává zachován a snadná převoditelnost vlastnických práv je omezena na komanditisty. Zachování neomezeného ručení komplementářů při současném otevření bran investorům do základního kapitálu cestou omezeného ručení komanditistů vytváří z komanditní společnosti na jedné straně určitou hráz neodpovědnému a někdy dokonce podvodnému podnikatelskému chování, na druhé straně ji umožňuje vstup i do kapitálově náročnějších odvětví, např. do bank. Z těchto hledisek by tato společnost měla být v praxi spíše preferována než omezována. Zejména by měla mít přednost před společnostmi s ručením omezeným.

Společnost s ručením omezeným. Dlážděná cesta k vlastnické a k podnikatelské neodpovědnému chování vede právě přes tuto společnost, která je v tomto ohledu podnikatelskou formou velkých možností. Pro malé a střední podnikání je jak z hlediska ručení, tak z hlediska snadného založení velmi atraktivní. Zákonnodárci však zřejmě nepočítali s morálními deformacemi některých podnikatelů a s vlastnickou neodpovědností v rozsahu, s jakou se v období transformace setkáváme, takže právní úprava této společnosti spočívá na předpokladech, jež v praxi zdaleka neplatí. Společnost s ručením omezeným je právnickou osobou, jejíž základní jmění vytvářejí společníci svými vklady, aniž by za závazky společnosti přímo ručili. Jejich *ručení je omezeno na nesplacenou část jejich vkladu*. Splatil-li společník svůj vklad, za závazky společnosti již neručí. Přitom minimální výše vkladu činí pouhých 20 000 a celý vklad je splatný do 5 let, přičemž 30 % vkladu musí být splaceno před zápisem do obchodního rejstříku. Minimální výše základního jmění společnosti je stanovena na 200 000 Kč, z něhož polovina musí být splacena před zápisem do rejstříku. Tato ustanovení znamenají, že po dlouhou dobu pěti let může tato společnost fungovat jen s polovinou minimálního základního jmění. Tato ustanovení sice podstatně ulehčují založení společnosti, na druhé straně jich však může být snadno zneužito v neprospěch věřitelů. Efektivní ručení

vůči věřitelům je totiž zajištěno též jen z jedné poloviny základního jmění společnosti, protože věřitelé přístup k soukromému majetku společníků přístup nemají. Liberálnější normu na podporu podvodného jednání si lze zajisté těžko představit. Pokud zákonodárci takový cíl sledovali, pak se jim to podařilo.

Obchodní podíly společníků jsou převoditelné, za určitých podmínek jsou i dělitelné a lze je dědit. Převod obchodního podílu je však vázán na souhlas valné hromady. Nejsou tedy snadno obchodovatelné, takže velké deficity ručení nejsou u této společnosti kompenzovány snadnou převoditelností a obchodovatelností obchodních podílů, jako je tomu u akciové společnosti; kapitálový trh nemůže tyto deficity překlenout. Pozoruhodnou vstřícnost prokazuje zákon vůči potenciálním nepoctivcům i tím, že umožňuje, aby společnost mohla být založena jednou osobou, přičemž jedna fyzická osoba může být jediným společníkem až tří společností s ručením omezeným. Ve společnostech, v nichž jsou alespoň dva společníci, toto omezení již neplatí. Naproti tomu ve společnostech s neomezeným ručením (kterými jsou u nás veřejné obchodní společnosti), může být fyzická i právnická osoba společníkem pouze v jedné společnosti. Zákonodárce nebral vůbec v úvahu možnost existence složitých firemních řetězců, jež v praxi ztěžují odhalení mnohých případů transformační kriminality. Kromě toho označení: „společnost“ je v těchto případech zavádějící – jde o typický rozpor v definici, o *contradictio in adjecto*. Naše tradiční obchodní právo definovalo obchodní společnost vždy jako „...sdružení dvou nebo více osob, které provozuje pod společnou firmou obchodní živnost a které výtěžkem podniku nebo formou sdružení vyhovuje předpokladům stanoveným“ ... příslušnými zákony ... „pro dosažení kupecké plnoprávnosti“ (Malovský-Wenig, 1947, s. 176).

Tyto a další okolnosti vedly k tomu, že tato společnost je v praxi velmi rozšířena a že mnohonásobně převyšuje počet akciových společností. Je rovněž na prvních místech, pokud jde o počet úpadků a insolvencí a byla též zdrojem velké části rizikových úvěrů. Zkušenosti z období transformace ukázaly, že tato podnikatelská forma poskytuje dosud netušené možnosti ke zneužití; snadné založení společnosti spolu s velkým prostorem pro iluzorní ručení vůči třetím osobám i lehkovážná důvěra obchodních partnerů v základní jmění společnosti svedla nejednoho nepoctivého podnikatele k nejrůznějším majetkovým manipulacím, jež základní jmění společnosti snadno zbavily jeho funkce majetkového krytí podnikatelských rizik. Instrukce omezeného ručení a další pravidla, o nichž byla řeč, učinila z této společnosti nástroj, s jehož pomocí se lze snadno vyhnout kontrolním a selekčním mechanismům soutěžního trhu. Právě proto se na půdě této společnosti odehrálo v průběhu transformace mnoho podvodů a privatizačních afér, jež se staly výsměchem poctivému podnikání a odpovědnosti vlastníků. Za povšimnutí stojí, že v anglosaském právu – jak to ostatně vyplynulo i z naší charakteristiky veřejné obchodní společnosti a komanditní společnosti – nemá společnost s ručením omezeným svůj protějšek. Zřejmě nejde ani o náhodu ani o opomenutí.

Akciová společnost je nejvyspělejší formou kapitálových společností, v níž je základní kapitál rozvržen na majetkové podíly (akcie) o určité jmenovité hodnotě. Společnost odpovídá za porušení svých závazků vůči třetím osobám celým svým jměním a akcionáři za závazky společnosti neručí. Mají vůči společnosti jen tzv. uhrazovací povinnost, tj. splatit vklad, který upsali. Věřitelům společnosti osobně přímo neručí, těm za závazky ručí společnost jako samostatná právnická osoba celým svým jměním. Pozoruhodným ustanovením, které ovlivnilo průběh privatizace, je, že akciová společnost může být založena jedním zakladatelem, pokud jím je právnická osoba, jinak dvěma nebo více zakladateli. Základní kapitál společnosti založené tzv. veřejnou nabídkou akcií musí činit alespoň 20 mil.Kč (pokud zvláštní právní předpis nestanoví vyšší částku). Základní kapitál společnosti

založené bez veřejné nabídky akcií musí činit alespoň 2 mil. Kč. Společnost vzniká až zápisem do obchodního rejstříku.

Obchodní zákon, který platil v meziválečném období a krátce po druhé světové válce, definoval akciovou společnost takto: „Akciová společnost je spolek ku provozování obchodního podniku pod společnou firmou pomocí kapitálu, určeného částkou peněžitou a utvořeného vklady členů, kteří za závazky společnosti osobně neručí“ (Malovský-Wenig, 1947, s. 252). V otázce ručení akcionářů však vzniká mnoho nedorozumění; často se setkáváme s tvrzením, že akcionáři ručí omezeně výši svého vkladu, tj. jen do výše hodnoty akcie. Má se tím na mysli, že při likvidaci společnosti mohou o část nebo o celý svůj vklad přijít. K tomu dochází tehdy, když likvidační podstata postačuje právě jen k uhrazení závazků věřitelů a neumožňuje vrátit akcionářům jejich podíly nebo nanejvýše jen nějakou jejich část. To však nemá nic společného s povinností společníka podílet se ve stanovené výši na úhradě závazků společnosti tak, jak jsme ručení definovali. Na evropském kontinentu převažuje pojetí ručení právě v takovémto užším pojetí. Naproti tomu v anglosaské právní oblasti je pojetí ručení širší a zahrnuje veškerou majetkovou újmu, kterou akcionář svou účastí ve společnosti může utrpět. V Anglii je akciová společnost označována dvěma zkratkami za názvem firmy: Ltd (omezené ručení – limited liability) nebo PLC (Public Limited Company), tj. společnost, jejíž akcie jsou veřejně vlastněny a obchodovány na veřejných trzích – burzách.

Základní kapitál, jakožto trvalá záruka společnosti vůči jejím věřitelům, je stanovami fixovanou položkou uvedenou na straně pasiv bilance a její hodnota se rovná sumě jmenovitých hodnot vydaných akcií. Akcie je tedy jednotkou základního kapitálu, je cenným papírem vystaveným buď na jméno nebo na majitele a za určitých podmínek obchodovatelným na kapitálovém trhu. Akciová společnost představuje takovou formu vlastnictví, v níž jsou vlastnická práva nejen dělitelná, nýbrž i snadno převoditelná, a tedy snadno obchodovatelná. Snadný, pohodlný a rychlý převod majetkových podílů na třetí osoby je podstatným rysem a velkou výhodou akciové společnosti, který – za předpokladu fungujícího likvidního kapitálového trhu – zcela překlenuje absenci ručení společníků a v minulosti přispěl k rychlému rozšíření této společnosti ve světě podnikání. Ostatní obchodní společnosti tuto vlastnost nemají nebo ji v žádoucím rozsahu postrádají. Základní charakteristiky akciové společnosti lze tedy shrnout takto: *dělitelnost, převoditelnost a obchodovatelnost vlastnických podílů, absence ručení akcionářů, korporativní charakter společnosti a neosobní charakter vlastnické základny.*

Jak jsem uvedl, ručení akcionářů – alespoň v kontinentálním pojetí – neexistuje, protože za závazky vůči věřitelům ručí společnost jako právnická osoba svým majetkem a akcionáři podstupují pouze riziko ztráty hodnoty svých akcií. Přesto se však, alespoň v teorii, některé varianty ručení i u této společnosti diskutují. Např. A. Schüller nahlíží na akciovou společnost jako na koalici protichůdných zájmů, již je vlastní konflikt zájmů mezi vlastníky, manažéry a zaměstnanci, tedy mezi skupinami, z nichž žádná není subjektem ručební povinnosti, což, podle jeho mínění, samo o sobě koordinační funkci tržní ekonomiky poškozuje. Např. zaměstnanci usilují o účast na rozhodování (německý systém spolurozhodování), nikoliv však již o uložení ručební povinnosti v odpovídajícím rozsahu. Daleko závažnější je však absence ručební povinnosti u řídicích pracovníků, kteří někdy fakticky ovládají statutární orgány společnosti, aniž by ručili. To může za určitých okolností citelně poškodovat vlastnická práva akcionářů, jak to ostatně dokládají mnohé kauzy z období transformace i velké finanční skandály z přelomu tohoto století v USA a v dalších vyspělých zemích.

Pro úplnost nutno poznamenat, že novelizovaný obchodní zákoník platný od 1. 1. 2002 sice ručební povinnost řídicích pracovníků nezavedl, avšak představenstvo společnosti zatížil odpovědností za způsobenou škodu. Členům představenstva uložil povinnost vykonávat svou působnost s péčí řádného hospodáře a zachovávat mlčenlivost o důvěrných informacích a o skutečnostech, jejichž prozrazení třetím osobám by mohlo společnosti způsobit škodu. Každý člen před-

stavenstva nese důkazní břemeno o tom, že jednal s péčí řádného hospodáře, sám. Důležitým je pak ustanovení, že ti členové představenstva, kteří způsobili společnosti porušením právních povinností při výkonu své funkce škodu, odpovídají za tuto škodu společně a nerozdílně. A nejen to. Ručí za závazky společnosti společně a nerozdílně, jestliže odpovědný člen představenstva škodu neuhradil a věřitelé nemohou dosáhnout uspokojení své pohledávky z majetku společnosti pro její platební neschopnost. Rozsah tohoto ručení je omezen rozsahem povinnosti členů představenstva k náhradě škody. Ručení člena představenstva zaniká, jakmile způsobenou škodu uhradí. K tomu třeba dodat, že nejde o ručení v pravém slova smyslu, nýbrž o povinnost náhrady způsobené škody. Zásadní změnu v hodnocení odpovědnosti podnikatelů a členů statutárních orgánů obchodních společností přinesl trestní zákon, který specifikoval trestný čin předlužení.

Neomezená převoditelnost vlastnických práv k členským podílům otevírá brány ke vstupu investorů, přinášejících kapitál a očekávajících za to jeho odpovídající zhodnocení a výnos, tj. vytvoření tzv. hodnoty pro akcionáře (= dividenda + zvýšení tržní ceny akcie). Volná obchodovatelnost majetkových podílů (akcií) umožnila vznik kapitálového trhu a je-li tento trh likvidní, může podstatným způsobem přispět k překlenutí deficitu ručení, který je této společnosti vlastní. Na rozdíl od veřejné obchodní společnosti (partnership) nemusí se akcionář nikoho ptát, zda smí či nesmí svůj podíl prodat či koupit. Toto rozhodnutí činí zcela svobodně jen na základě úvahy o efektivnosti zamýšlené transakce. Takovéto uspořádání umožňuje specializaci výkonu vlastnických práv, která vede k rozbití atomu vlastnictví na dvě části: na práva držby a užití, která zůstávají v rukou akcionáře, a na právo dispozice, jež je z velké části delegováno na řídicí složky společnosti. Protože akcionáři na rozdíl od tzv. všeobecných partnerů (general partners) si nejsou vzájemnými agenty (mutual partners), nehrají ve většině velkých společností přímou roli v řízení. Za ztrátu postavení obecných partnerů se však platí zájmovými střety mezi vlastníky a řídicími pracovníky, jež za jistých okolností mohou zájmy akcionářů ohrožovat.

Družstvo. Družstevní podnikání, jež prošlo zakladatelským obdobím ve druhé polovině devatenáctého století a svůj největší rozmach zaznamenalo v první polovině století dvacátého, lákalo především osoby, jejichž majetkové poměry jim nedovolovaly vnést do podnikání větší kapitál. Hlavním posláním družstev proto bylo, aby sdružováním drobných kapitálů a práce tento nedostatek řešila a tak na svépomocném základě umožňovala podnikatelskou činnost osobám, jež by jinak musely svou výdělečnou činnost omezit nebo být činné jako námezdní pracovníci. Proto pro tuto skupinu může být za určitých okolností přitažlivá podnikatelská forma družstva, na níž lze ukázat i dlouhodobý trend omezování ručení. Podle obchodního zákona je *družstvo společenstvím neuzavřeného počtu osob* založeným za účelem podnikání nebo zajišťování hospodářských, sociálních nebo jiných potřeb svých členů. Družstvo musí mít nejméně pět členů, což neplatí, jsou-li jeho členy alespoň dvě právnické osoby. Na trvání družstva nemá vliv ani přistoupení dalších členů, ani zánik členství některých dosavadních členů, pokud nebyly narušeny podmínky stran minimálního počtu členů. Členská práva a povinnosti může člen převést na jiného člena družstva, pokud to stanovy nevylučují. Dohoda o převodu členských práv a povinností na jinou osobu podléhá schválení představenstva. Družstvo je právnickou osobou, jež za nedodržení svých závazků odpovídá celým svým majetkem. *Členové družstva za jeho závazky neručí.* Stanovy mohou pouze určit, že členové družstva nebo někteří z nich, mají na základě rozhodnutí členské schůze vůči družstvu tzv. *uhrazovací povinnost*, a to na krytí ztrát družstva. Tato povinnost nesmí přesáhnout trojnásobek členského vkladu.

Základní kapitál družstev tvoří základnu ručení družstva za jeho závazky, protože členové za tyto závazky neručí. Tento kapitál je vytvářen členskými vklady,

teré musí být v části, přesahující tzv. vstupní vklad, splaceny do tří let. Jestliže družstvo v této lhůtě utrpí ztrátu, může být členům družstva uloženo splatit členský vklad ještě před stanovenou lhůtou splatnosti. Součástí členského vkladu je již zmíněný vstupní vklad, který je jako podmínka členství splatný při vstupu člena do družstva nebo při založení družstva. Minimální výše základního jmění družstva je 50 000 Kč. Jeho polovina musí být splacena ještě před zápisem do obchodního rejstříku.

V kapitálových obchodních společnostech tvoří základní kapitál hlavní záruku vůči věřitelům, a proto jeho velikost je pevně určena a nemůže se snadno měnit. Naproti tomu základní kapitál družstev, protože tato mají proměnlivý počet členů, se v závislostech na jejich příchozech a odchodech měnit musí; je tedy proměnlivou veličinou. *V proměnlivosti členstva a základního kapitálu spočívá jedna ze základních odlišností družstev od kapitálových obchodních společností.* Základní kapitál je ovšem jen jednou složkou celkového jmění družstva. Jeho další složkou je tzv. nedělitelný fond, z něhož po dobu trvání družstva nesmějí být prostředky rozdělovány mezi členy družstva. Při založení družstva má fond činit 10 % zapisovaného jmění a ročně má být doplňován příděly z čistého zisku alespoň ve výši 10 % a to až do doby, kdy výše fondu dosáhne poloviny zapisovaného základního kapitálu. Nedělitelný fond je ve své podstatě rezervním fondem, určeným především ke krytí případných ztrát. Poměrně vysokou minimální úroveň fondu stanovil zákon proto, že tímto způsobem má být kompenzován hlavní nedostatek základního jmění družstva, kterým je jeho proměnlivost. Rovněž poměrně nízká kapitálová vybavenost družstev si takového jištění vyžaduje. Nedělitelný fond má kromě své základní funkce sloužit i k zajištění pohledávek věřitelů v případě konkurzního řízení a likvidace družstva a tak alespoň částečně substituovat *schodkovou uhrazovací povinnost členů družstva*, kterou dnešní obchodní zákoník neukládá.

Hlavním problémem dnešních družstev je otázka ručení členů družstva, která nebyla obchodním zákoníkem uspokojivě vyřešena, protože, jak již bylo řečeno, členové družstva za jeho závazky neručí. Připouští se pouze, že stanovy mohou členům družstva uložit tzv. uhrazovací povinnost, přesahující členský podíl a určený ke krytí ztrát. Tato účast na ztrátě však nezvyšuje členský vklad a nelze ji do pojmu ručení zahrnovat. Ručení vůči třetím osobám a účast na ztrátě jsou dvě odlišné věci, které nelze směšovat.

Zákon o družstvech, který u nás platil do roku 1949, stanovil, že členové společenstva (družstva) ručí za závazky společenstva, pokud v případě konkurzu nebo pasivní likvidace nestačí společenské jmění na krytí jeho závazků. Toto ručení bylo ručením subsidiárním a mělo formu tzv. schodkové uhrazovací povinnosti, která spočívala v tom, že členové družstva byli povinni podle výše ručení přispět k úhradě schodku. Konkrétní výše tohoto příspěvku byla určena tzv. repartičním řízením. Z hlediska rozsahu ručební povinnosti byla rozlišována družstva s ručením omezeným a družstva s ručením neomezeným. V prvním případě přispíval člen k úhradě schodku dodatečnou částkou až do výše vkladu, popříp. do výše nějakého jeho násobku (nejčastěji dvojnásobku). Za povšimnutí stojí, že bez ohledu na výši vkladu byl rozsah ručení u tohoto typu družstev vyšší než je tomu dnes u společnosti s ručením omezeným. Druhým typem bylo družstvo s neomezeným ručením, kde mohly být od členů družstva požadovány příspěvky ke krytí schodku bez omezení. V tomto ohledu se jejich postavení podobalo postavení společníků veřejné obchodní společnosti nebo postavení komplementářů ve společnosti komanditní. *Na příkladu družstev vidíme, že v průběhu doby se od neomezeného ručení dospívalo fakticky až k úplnému zrušení ručební povinnosti* (blíže viz Klusoň, 1994, 1995). Tento trend je ostatně charakteristický pro většinu dnes v praxi uplatňovaných podnikatelských forem.

Ze stručného přehledu úpravy ručební povinnosti v různých podnikatelských formách vyplývá důležitý závěr, že naše současné obchodní právo fakticky nabízí podnikatelům (vlastníkům, investorům) velké možnosti využití omezeného ručení i možnosti se ručením vůbec zbavit, nebo je obejít. Tyto možnosti přirozeně podnikatelé využívají. Platíme za to ovšem vysokou cenu v podobě soustavného podkopávání tržní soutěže, funkčnosti cenového mechanismu, potlačení tržní selekce, růstu rizikových úvěrů, krátce řečeno, v podobě úpadku podnikatelské odpovědnosti a morálky, což se dlouhodobě na ekonomickém růstu nemůže nepodepsat. Je proto na čase vážně se zabývat nezbytnými kroky k obnově podnikatelské odpovědnosti zejména zvyšováním ručební povinnosti v jednotlivých formách podnikání (blíže viz Klusoň, 2004).

3. 3 Odpovědnost řídicích pracovníků

Pro objasnění odpovědnosti vlastníků a manažerů akciových společností vykonali v třicátých letech minulého století zakladatelskou práci američtí profesori A. A. Berle a G. C. Means, jejichž kniha: *The Modern Corporation and Private Property* po celá desetiletí ovlivňovala a stále ještě ovlivňuje teorii i praxi moderního řízení. Provedli analýzu řídicích a vlastnických struktur amerických společností a dospěli k závěru, že ve velkých firmách dochází ke značnému rozptýlení vlastnických práv, k poklesu vlivu drobných vlastníků na chod podniku a naopak k přechodu moci na stále mocnější skupinu vrcholových řídicích pracovníků. Že průmyslovou revoluci vystřídala revoluce manažerská, která ve velkých akciových společnostech s rozptýleným vlastnictvím přivedla téměř dokonalé oddělení vlastnictví od řízení. Společnosti, které do tohoto stadia dospěly, nazvaly korporacemi a celý systém korporativním kapitalismem. Tento systém dnes představuje největší výzvu manažerské odpovědnosti ve světě podnikání.

V podmínkách rozptýleného vlastnictví akcionář fakticky ztrácí přímou kontrolu nad řídicí složkou korporace a mezi ní a vlastníky vyrůstá jakási neviditelná zeď, jež vlastníky vrhá do náruče trhu. Na něm posléze nalézají ocenění svých expektací, které mohou poměrně rychle zpeněžit. *Kapitálový trh má tak na management disciplinující vliv a vynucuje si jeho odpovědnost vůči akcionářům.* Akcionáři, pokud nejsou s výkonem a s výsledky řídicí složky spokojeni, mají jen dvě možnosti: první spočívá v nápravě poměrů uvnitř společnosti, v její struktuře a řízení; druhá v kapitálovém trhu, na němž jsou akcionáři pro management zpravidla silným a velmi nepříjemným partnerem. Z této strany hrozí řídicí složce společnosti mnohá nebezpečí, zejména pokles tržních cen akcií a potíže s financováním, fúze a nepřátelská převzetí a mnoho dalších. Instituce fungujícího kapitálového trhu tak vysvětluje zdánlivě paradoxní skutečnost, že i v situacích dokonale rozptýleného vlastnictví mohou korporace dobře prosperovat, a to i tehdy, když jejich řízení je plně v rukou managementu a jeho zájmů, pracují-li orgány vlastnické kontroly a vlastnického dohledu uvnitř společnosti značně formálně, jak tomu v mnohých amerických korporacích v nedávné době skutečně bylo. *Odpovědnost má totiž v kapitálovém trhu poměrně spolehlivé podloží.*

Jakkoliv je tržní ochrana akcionářů důležitá a zásadní, nelze se jen na ni spoléhat. Je rovněž důležité uplatňovat účinné a spolehlivé kroky uvnitř řídicích struktur korporací a starat se o prosazení adekvátních formálních institucí, zejména odpočívajících právních norem. Pokud formální pravidla na požadavky externí tržní kontroly pohotově reagují, vytvářejí se určité předpoklady pro úspěšné uplatnění takových firem na soutěžních trzích. Případ řešení zájmových konfliktů manažerů a vlastníků poskytuje názorný příklad interakce formálních a neformálních institucí. Několik základních pravidel volajících manažery k odpovědnosti vůči vlastní-

kům, především *pravidlo povinné péče a některé právní úpravy konfliktu zájmů* jsou předmětem dalšího textu (podrobněji viz Klusoň, 2004, s. 135-170).

Pravidlo povinné péče je upraveno v obchodním zákoníku, jak o tom již byla řeč. Obdobně, i když podrobněji, jsou povinnosti povinné péče a odpovědnost představenstva upraveny v německém zákonu o akciových společnostech. Institut povinné péče je velmi důkladně propracován v americkém firemním právu. Toto pravidlo (*duty of care*) ukládá americkým manažerům povinnost „...uplatňovat takový stupeň dovedností, péle a péče, jaký by za podobných okolností uplatňovala racionálně se chovající osoba při spravování vlastních záležitostí“ (Clark, 1992, s. 173). Jiná formulace tohoto pravidla zní: „...manažer má své povinnosti vykonávat v dobré víře a s péčí, jakou vykonává průměrně prozíravá osoba ve stejné pozici a za podobných okolností způsobem, o němž lze rozumně mít za to, že je v nejlepším zájmu korporace“ (Wetzler, 1990, s. 14). Tyto formulace ovšem připouštějí možnosti různého výkladu a případně nespravedlivého postihu manažerů. Aby se tomu co možná nejvíce předešlo, je toto pravidlo uplatňováno zároveň s tzv. pravidlem podnikatelského úsudku (*the business judgment rule*), které je založeno na hypotéze, že podnikatelská rozhodnutí jsou v souladu s povinnostmi řídicích pracovníků, jestliže příslušný manažer nebyl v konkrétním obchodním případě osobně zainteresován, byl o předmětu obchodní transakce informován a rozhodnutí učinil v dobré víře, že je v nejlepším zájmu korporace. Podstatou tohoto pravidla je *vyločení konfliktu zájmů*. Aby manažer dosáhl ochrany pomocí pravidla podnikatelského úsudku, musí sám prokázat, že v dané transakci nebyl zájmově angažován, že sám ani prostřednictvím jiné osoby nevystupuje jako zainteresovaný partner. Prokáže-li to, potom platí, že jako manažer neodpovídá za „pochybné chyby“ a jeho rozhodnutí jsou nenapadnutelná.

Důležité je uvést, co vše se v americkém firemním právu konfliktem zájmů rozumí. Clark (1992) rozlišuje čtyři zájmová paradigma: sebeobchodování (*selfdealing*); manipulace odměn manažerů; obohacení na úkor společnosti; úmyslné bránění změny vlastnictví a kontroly společnosti. První a také nejrozšířenější forma konfliktu zájmů spočívá v tom, že řídicí pracovník si založí firmu, která obchoduje se společností, v níž pracuje. Obchodní transakce jsou pak nastaveny tak, aby mateřská společnost byla úmyslně poškozována, nejčastěji pomocí vysokých, přemrštěných cen. Dochází pak ke „zřetování“ aktiv společnosti, což posléze vede ke snižování vnitřní a posléze i tržní hodnoty akcií. Pravděpodobnost podvodného sebeobchodování je vysoká vždy, kdykoliv je manažerům dovoleno zakládat a vlastnit soukromé společnosti. Již jsme si ukázali, že náš obchodní zákoník vytváří tomuto typu zájmových konfliktů určitý prostor. Druhá forma zájmového konfliktu vychází z amerického modelu řízení, v němž často prezident společnosti přímo ovládá nebo má alespoň velký vliv na složení a na fungování výborů ředitelů (*board of directors*), v jehož kompetenci mimo jiné je i určování platů a odměn vrcholového vedení. A tak se může snadno stát, že prezident společnosti si svůj plat fakticky sám – i když nepřímou – určuje. Třetí typ zájmového konfliktu spočívá v používání a ve zneužívání majetku společnosti pro soukromé účely, popříp. ve více nebo méně skrytém zcizování tohoto majetku. Patří sem i známá a velmi rozšířená praxe označovaná těžko přeložitelným termínem: *insider-trading*. Poslední formou konfliktu zájmů je kladení překážek zejména tzv. nepřátelskému převzetí firmy, kdy „nájezdník“ nabízí akcionářům za výhodnou cenu odkup určitého počtu akcií, aby získal kontrolní vliv ve společnosti. Její prezident, vědom si reálného nebezpečí ztráty svého postavení, podniká pak kroky k odvrácení takové hrozby. Zda tím zabrání nepříznivému vývoji společnosti v budoucnosti nebo zda naopak zahazuje příležitost výraznějšího rozvoje, nelze v daném okamžiku s určitostí říci. Existuje však reálné nebezpečí, že osobní zájem prezidenta společnosti převáží

nad zájmy akcionářů. Může tak snadno dojít k zájmovému konfliktu a k porušení pravidla povinné péče.

Dříve než toto téma opustím, zmíním se ještě ve stručnosti o vývoji pravidla *zákazu sebeobchodování* v historii amerického podnikání. Ukázalo se, že podobně jako u nás institut ručení i pravidlo zákazu sebeobchodování mělo značný vliv na erozi odpovědnosti amerických manažerů. Podle Clarka až do roku 1880 platil všeobecný plošný zákaz sebeobchodování a smlouvy tohoto druhu mohly soudy na požádání akcionářů zrušit, a to bez ohledu na to, zda byla či nebyla prokázána poctivost takového jednání. V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století docházelo totiž k velkým a početným defraudacím a podvodům, takže zákonodárci i soudci, jakožto tvůrci precedenčního práva, považovali rizika zájmových konfliktů za neúnosně vysoká, a proto přistoupili k radikálnímu řešení. V průběhu dalších let byl tento zákaz uvolňován a dnes je sebeobchodování v zásadě povoleno, o jeho poctivosti však rozhoduje soud nebo akcionáři. Uvolňování tohoto zákazu je vysvětlováno rostoucím vlivem manažerů na soudce a zvětšujícím se zájmem soudců a právníků na tom, aby se více přihlíželo k okolnostem konkrétních případů. Je ovšem v této souvislosti vyslovována i hypotéza, že právníci mají obecně zájem na méně určitých a tudíž i „dražších“ právních normách, které jim přinášejí více peněz. Clark se proto vyslovil pro všeobecný zákaz sebeobchodování, nebo „...představuje významnou hrozbu zneužití a nepoctivosti a toto nebezpečí se nezmenšuje žádnými pojistkami v existujících zákonných normách nebo nějakou jinou kontrolou nepoctivého jednání managementu“ (1992, s. 237).

I u nás bychom měli více k podobným závěrům přihlížet, protože i novelizovaný obchodní zákoník jde dále cestou značně otevřených a flexibilních norem. Pro zákaz sebeobchodování mluví ostatně početná a závažná transformační kriminalita, proti níž dosud nebyl nalezen účinný lék. Pro další postup v těchto otázkách je ovšem zapotřebí přijmout jako pravdivou tézi, že manažér, který se vlastnický nebo jinak podílí na podnikatelské činnosti kdekoli mimo vlastní společnost, bude vždy v pokušení hledat způsoby a formy vlastnické a podnikatelské spoluúčasti, pomocí níž by se na úkor akcionářů své společnosti obohatil. *Proces eroze manažérské odpovědnosti získává tak dále na síle i nebezpečnosti.*

4. Závěr

Princip odpovědnosti byl posuzován jako konstitutivní součást svobody a bylo ukázáno, že svoboda bez odpovědnosti by se změnila v nedemokratickou vládu silných a vyústila by v nespravedlnost. Byla položena otázka, proč odpovědnost stále stojí mimo pozornost teoretické ekonomie a odpověď byla nalezena v hodnotové neutralitě ekonomické vědy, alespoň jejího hlavního proudu. Naproti tomu institucionalisté tuto orientaci kritizují a nazývají ji ekonomikou neodpovědnosti. Určitý pokrok možno zaznamenat při analýze tzv. společenské odpovědnosti kapitalistických firem, kde hlediska společenského zájmu lze zobrazit pomocí soustavy omezení a maximalizaci zisku interpretovat jako úlohu vyšetřování podmíněného extrému kriteriální funkce. Formulace omezujících podmínek vede pak k vymezení hranic neodpovědnosti, resp. prostoru odpovědného chování, jehož vytýčení by se měli zúčastnit podnikatelé i vláda jako dvě rozhodující vyvažující síly. Třetí skupina příčin zanedbávání principu odpovědnosti spočívá v povaze neoklasické ekonomie.

Fenomén odpovědnosti byl dále analyzován v rámci právních věd, filozofie a etiky. Na základě teleologického systému Karla Engliša byla identifikována úzká souvislost mezi účelovostí a odpovědností, jakožto dvěma podstatnými proměnnými lidského chování, a byla diskutována některá kritická stanoviska význam-

ných ekonomů k výzkumu účelovosti v ekonomických vědách. K podstatnému rozšíření pojmu odpovědnosti přispělo pojetí viny, jak je podal německý filozof, Karl Jaspers. Povaha odpovědnosti, jako etické kategorie, byla pak odvozena z Kantova kategorického imperativu, a byla diskutována otázka, zda odpovědnost má být předpokladem moci, či zda až získání či uchopení moci pretenduje na odpovědnost. Otázka odpovědnosti se dostala na pořad dne v institucionální ekonomii především v souvislosti s rozvojem teorie vlastnických práv, tj. teorie ekonomické moci. Růst moci jako důsledek růstu bohatství, musí být vždy podložen zvyšováním odpovědnosti. Pokud bohatství roste rychle a nerovnoměrně tak, že moc chudých již není ničím jiným než miniaturou moci bohatých, potom se dříve nebo později i moc bohatých zvrhne do bezmoci a odpovědnost snadno zdegeneruje do neodpovědnosti. Pak budeme čelit paradoxu, který jsem nazval bezmoc mocných a neodpovědnost odpovědných.

Ve druhé části statí byla věnována pozornost otázkám uplatnění principu odpovědnosti v praxi. Prvním tématem byla odpovědnost vlastníků; privatizace zrodila novou generaci vlastníků, o nichž nezodpovědní protagonisté privatizace rozšířili pověru, že to již budou jen vlastníci zodpovědní. Do oběhu bylo vypuštěno heslo: „sukromý vlastník - odpovědný vlastník!“ Odpovědné vlastnictví však vyrůstá z širšího institucionálního rámce a nelze je jen z dílčích prvků těchto struktur odvozovat. Odpovědnost podnikatelů byla analyzována v rovině ručení, nebo právě institut ručení má klíčový význam pro vznik a rozvoj soutěžních trhů, je konstitutivním prvkem tržního řádu. Byla podána stručná charakteristika ručení v jednotlivých podnikatelských formách a byla vyzdvížena funkce neomezeného ručení v podnikání jednotlivců, veřejné obchodní společnosti a ve společnosti komanditní, z něhož vyrůstá vlastnická angažovanost společníků a zájem na vysoké alokační efektivnosti. Zvláštní význam má kombinace omezeného a neomezeného ručení v komanditní společnosti. Na pozadí naprosto nedostatečného omezeného ručení byla provedena kritika společnosti s ručením omezeným a na případu akciové společnosti byl blíže osvětlen význam obchodovatelnosti vlastnických podílů a kapitálových trhů jako nástrojů částečného překlenutí ručebních deficitů, které v situacích rozptýleného vlastnictví nicméně vedou k zájmovým střetům mezi vlastníky a manažery. Na podnikatelské formě družstva byl ukázán dlouhodobý trend omezování ručení. Rozbor odpovědnosti řídicích pracovníků prokázal disciplinující roli kapitálového trhu, v němž má princip odpovědnosti spolehlivé podloží. Z vnitřních nástrojů na podporu odpovědnosti manažerů bylo diskutováno pravidlo povinné péče a právní úprava konfliktů zájmů v americkém firemním právu. Byl potvrzen důležitý závěr, že každá podnikatelská angažovanost manažerů mimo vlastní společnost vede k erozi odpovědnosti.

Na závěr připojuji několik poznámek na vysvětlení, proč jsem si vybral právě toto téma, pro ekonomu tak neobvyklé. Týká se to nejen této statí, nýbrž i mé knihy (*Institute a odpovědnost. K filozofii ekonomické vědy*), která vyšla v roce 2004. Tento krok je zajisté odvážný a riskantní, protože nemůže reagovat ani se opřít (až na výjimky) o práce podobného druhu v naší odborné literatuře. Za to však reaguje na velmi silné a četné impulsy z hospodářské praxe, speciálně z oblasti praktické hospodářské politiky v období transformace, která v uplynulých patnácti letech byla poznamenána velkým rozsahem neodpovědného jednání. Princip odpovědnosti má přirozeně velký vliv na strukturu a fungování institucí tržní ekonomiky a rozvoj těchto institucí zase ovlivňuje jejich okolí. Na změny okolí musí proto instituce přiměřeně reagovat, a to jak změnami charakteru, tak struktury. Četnost a povaha změn v okolí se musí odrazit v odpovídajících změnách institucí, nemá-li docházet k podvázání sociálně ekonomického rozvoje společnosti. Možno to vyjádřit i tak, že varietě změn okolí musí odpovídat varieta změn institucí. Často však na

současné problémy, resp. na některé podněty reagujeme již poněkud zastaralými institucemi, a to i v takovém případě, kdy institucionálním změnám žádné velké překážky v cestě již nestojí. Mnohé instituce, jež jsme zdědili po předcích (hodnoty, konvence, návyky, obyčeje, preference apod.), nejsme ochotni měnit, některých se vzdát a jiné přijmout, leda jen pod velkým tlakem vnějších okolností. Příliš lpíme na jejich uplatňování – jsou základem našeho „konzervativního“ náhledu na svět. Konzervativní postoje však bývají i důsledkem naší averze vůči rizikům, nebo• co je staré bývá osvědčené, a tedy i bezpečné. Nový krok může být krokem do neznáma a může narušit i zdánlivě spolehlivé a velkolepé konstrukce.

Jsem přesvědčen o tom, že právě v takovéto situaci se dnes nachází i výzkum principu odpovědnosti. Přesto jsem neváhal se do tohoto výzkumu pustit. Ostatně mě v tomto rozhodnutí před časem jen dále utvrdila slova, která použil významný osvícenecký vědec, pražský rodák Bernard Bolzano, jako motto ke své první vědecké práci v roce 1804 a kterými naopak já své úvahy o odpovědnosti zakončuji: „Vidíme, že ve vědách i ve všech ostatních oblastech nepřinášejí pokrok ti, kdo křečovitě lpějí na ustáleném stavu věcí, nýbrž ti, kdo usilují o lepší, a kdo se odvažují stále měnit vše, co není v pořádku“ (Bolzano, 1981, s. 7).

Literatura

- Baumol, W. J.:** Business Responsibility and Economic Behavior. In: Phelps, A. S. (ed): *Altruism, Morality and Economic Theory*. New York, Russel Sage Foundation 1975, s. 45-56.
- Berle, A. A., Means, G. C.:** *The Modern Corporation and Private Property*. New York, Harcourt, Brace & World, Inc. 1968.
- Bozano, B.:** *Výbor z filozofických spisů*. Praha, Svoboda 1981.
- Brejcha, A.:** *Odpovědnost v soukromém a veřejném právu*. Praha, Codex Bohemia 2000.
- Clark, J. M.:** The Changing Basis of Economic Responsibility. *Journal of Political Economy*, 1916, č. 3, s. 209-229.
- Clark, J. M.:** Soundings in Non-Euclidean Economics. *American Economic Review*, 1921, č. 1, s. 132-143.
- Clark, J. M.:** *Preface to Social Economics*. New York, Farrar & Rinehart, Inc. 1936.
- Clark, R. C.:** *Firemní právo*. Praha, Victoria Publishing 1992.
- Engliš, K.:** *Teleologie jako forma vědeckého poznání*. Praha, F.Topič 1930.
- Etzioni, A.:** *Morální dimenze ekonomiky*. Praha, Victoria Publishing 1995.
- Eucken, W.:** *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*. Tübingen, J. C. B. Mohr 1990.
- Friedman, M.:** The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits. *The New York Magazine*, 1970, č. 1, s. 36.
- Fromm, E.:** *Mít, nebo být?* Praha, Aurora 2001.
- Galbraith, J. K.:** *American Capitalism. The Concept of Countervailing Power*. Hermondsworth, Penguin Books 1968.
- Hayek, F. A.:** *Individualism and Economic Order*. Chicago, University of Chicago Press 1948.
- Hodgson, G.:** Behind Methodological Individualism. *Cambridge Journal of Economics*, 1986, č. 10, s. 211-224.
- Champlin, D. P., Knoedler, J. T.:** J. M. Clark and Economics of Responsibility. *Journal of Economic Issues*, 2004, č. 2, s. 545-552.
- Jaspers, K.:** *Otázka viny*. Praha, Mladá fronta 1991.
- Jonas, H.:** *Princip odpovědnosti*. Praha, OIKOYMENH 1997.
- Kant, I.:** *Základy metafyziky mravů*. Praha, Svoboda 1976.
- Keller, J.:** *Politika s ručením omezeným*. Praha, Evropský literární klub 2001.
- Klusoň, V.:** Škodlivé deficity ručení. *Ekonom*, 1994, č. 3, s. 19-20.
- Klusoň, V.:** Družstva v transformované ekonomice. *Národní hospodářství*, 1995, č.7, příloha, s. I-VIII.
- Klusoň, V.:** *Institute a odpovědnost. K filozofii ekonomické vědy*. Praha, Nakladatelství Karolinum 2004.

- Kohák, E.:** *Zelená svatozář. Kapitoly z ekologické etiky*. Praha, Sociologické nakladatelství 1998.
- Malovský-Wenig, A.:** *Příručka obchodního práva*. Praha, Československý kompas 1947.
- McKean, R. N.:** Economics of Trust, Altruism and Corporate Responsibility. In: Phelps, E. S. (ed.): *Altruism, Morality and Economic Theory*. New York, Russel Sage Foundation 1975, s. 29-44.
- Mises, L. v.:** *Human Action. A Treatise on Economics*. New Hawen, Yale University Press 1966.
- Mlčoch, L.:** *Od institucionalizace neodpovědnosti k institucionalizaci odpovědnosti*. Praha, Univerzita Karlova 2000.
- Novak, M.:** *Filosofie svobody*. Praha, Vyšehrad 1998.
- Popper, K. R.:** *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Praha, OIKOYMENH 1994.
- Samuelson, P. A.:** *Economics*. New York, McGraw-Hill 1967.
- Schmidt, H.:** Nejen práva, ale i odpovědnost. *Respekt*, 1997, č. 38.
- Schüller, A.:** *Property Rights und Ökonomische Theorie*. München, Verlag Vahlen 1983.
- Störig, H. J.:** Immanuel Kant. In: *Malé dějiny filozofie*. Praha, Zvon 1995, s. 277-309.
- Veblen, Th.:** *The Theory of the Leisure Class*. New York, Dover Publications 1994.
- Wetzler, M. E.:** *Rights and Liabilities of Shareholders, Officers and Directors of U. S. Corporations*. New York, Breed, Abbot & Morgan 1990.

A WORD OF ECONOMIC RESPONSIBILITY

Václav KLUSOŇ, Želivecká 2807, CZ - 106 00 Prague 10.

Abstract:

The article deals with socio-economic aspects of responsible behaviour of owners, entrepreneurs and managers in practice of economic transformation. As the starting point of defining the concept of responsibility serves the elaboration of basic theoretical economic, juristic, philosophical and ethical approaches. The validity of the hypothesis that private owner is invariably the responsible owner is examined. The article argues, that social responsibility isn't the bare result of private property and that it heavily depends on appropriate institutions. The study proceeds to the institution of liability as realized in basic forms of business organizations. The liability is studied and viewed upon as a constitutive element of the market order. The responsibility is examined in the framework of rights and liabilities of entrepreneurs, partners, shareholders, managers and directors of corporations and business organizations.

Keywords: responsibility, liability, ethics, entrepreneur, partnership, corporation, cooperative, owner, proprietor, shareholder, manager, director, board of directors, theory of property rights, selfdealing, insider-trading, duty of care

JEL Classification: A 100, A 140, B 410